

„Domorodci“ ne/známého „domova“. Cesty německých vyhnanců a vysídlelců do Československa a jejich percepce místního obyvatelstva ve vysídleneckých periodikách

Sandra Kreisslová – Jana Nosková

DOI: 10.21104/CL.2020.4.02

'Natives' of a 'Home' (Un)known. Trips of Expelled and Displaced Germans to Czechoslovakia and Their Perception of the Local Population in Expellee Periodicals

Abstract

The study focuses on a specific type of tourism (the so-called Heimattourismus) whose main aim is to visit countries, or better said, localities, which expelled and displaced Germans had to abandon after the end of World War II due to forced migration and which they consider(ed) as one of their 'homes'. After the first unofficial trips, it is possible to observe a gradual increase in organised and individual tourism of displaced Germans to Czechoslovakia since the second half of the 1950s. In this article, we focus on one of the many topics related to Heimattourismus, namely reflections of the local population in the former homeland and the stereotypes constructed about locals by Sudeten German tourists. We examine the topic by analysing travel reports published by displaced persons and expellees in their journals since these trips had begun until mid-1960s.

Key words

Homeland tourism (Heimattourismus), German expellees and displaced persons, Czechoslovakia, expellee periodicals (Heimatzeitschriften)

Acknowledgment

Studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076 – Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.

Contact

PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D., Katedra psychologie, Provozně ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita v Praze, Kamýcká 129, 165 00 Praha-Suchbát, Czech Republic; e-mail: kreisslova@pef.czu.cz.

Mgr. Jana Nosková, Ph.D., Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., detašované pracoviště Brno, Veverčí 97, 602 00 Brno, Czech Republic; e-mail: noskova@eu.cas.cz.

Jak citovat / How to cite

Kreisslová, Sandra – Nosková, Jana. (2020). „Domorodci“ ne/známého „domova“. Cesty německých vyhnanců a vysídlelců do Československa a jejich percepce místního obyvatelstva ve vysídleneckých periodikách. *Český lid* 107: 439–468. doi:<http://dx.doi.org/10.21104/CL.2020.4.02>

V oblasti etnologie/antropologie turismu¹ tvoří tzv. domovský turismus (Heimattourismus) specifický druh, neboť jeho motivem je navštívit místo/zemi, kterou aktérky a aktéři² tohoto cestování re-konstruují jako svůj *domov*, respektive jeden ze svých *domovů*. Cestování *domů* nabývá mnoha podob a věnuje se mu řada specifických odnoží výzkumu turismu – ať je to diasporic tourism, roots tourism, ethnic tourism, legacy tourism, personal heritage tourism, emigrant homecoming, homesick tourism, nebo Visiting Friends and Relatives (VFR) tourism (Marschall 2017: 214; Scholl-Schneider 2020: 127). Některé z nich se zabývají *domovskými cestami* u druhé, třetí generace, které re-konstruovaný *domov* nemusely nikdy osobně v realitě poznat. Jsou zde však i návraty *první generace, generace zážitku*. Jedinec pak nevstupuje do cílového prostoru v pozici *cizince*, jak bývá v případě první turistické cesty běžné, nýbrž jako *navrátilce*. „Navrátilci domov nabízí – alespoň na začátku – neobvyklý pohled. Věří, že je v cizí zemi, cizinec mezi cizinci, než bohyně zahalené nebe rozptýlí. Postoj navrátilce se však odlišuje od postoje cizince,“ uvádí Alfred Schütz (2002: 93). *Navrátilce* na rozdíl od *cizince* očekává, že se vrací do prostředí, které mu je důvěrně známé díky vlastní prožité minulosti. Naproti tomu se však ocitá ve světě, který prošel v době jeho nepřítomnosti proměnou. Již nejde o stejné, *samozřejmě a bezpečné* místo, které opustil a uchovalo se mu ve vzpomínkách. Na druhé straně ani *navrátilce* nezůstal stejným člověkem, jakým byl v době svého odchodu. Hranice mezi *blízkým a vzdáleným, vlastním a cizím, starým a novým* působí rozostřeně, prostor, ve kterém se *navrátilce* během své cesty pohybuje, na něj přes jeho očekávání může působit tajuplně až cize. Z této perspektivy lze rovněž německým vyhnancům a vysídlencům,³ kteří byli

1 Turismus patří v etnologii a sociální a kulturní antropologii mezi relativně mladé tematické oblasti výzkumu, odborný zájem je mu pozvolna věnován od 70. let 20. století. Přehledově k počátkům a vývoji etnologie/antropologie turismu srov. Schlehe (2003) nebo Půtová (2019).

2 Z důvodů lepší čtivosti rezignujeme v dalším textu na využívání ženské formy podstatných jmen a používáme pouze generického maskulina pro ženy i muže.

3 V současné době existuje v rámci vyhánění a vysídlování německého obyvatelstva z Československa nejednotný slovník, opakovaně se objevují především dva termíny. Pojem *vyhnání* či *vyhánění* (Vertreibung) odpovídá subjektivnímu pohledu přímo postižených osob – Němců, kteří museli opustit Československo. Současně se s ním lze setkat při označování tzv. divokého, neorganizovaného průběhu této nucené migrace, rovněž je využíván jako zastřešující termín pro poválečné nucené migrace badateli v Německu. Naproti tomu v českém jazykovém prostředí se vžil pojem *odsun* (Abschub), kterým je akcentováno, že se jedná o opodstatněný a mocnostmi schválený proces. Jde o dobový pojem, který je rovněž běžně využíván i odborníky. V rétorice česko-německé komise historiků se setkáváme s diferenciací pojmů *vyhnání* (Vertreibung), které označuje tzv. divoký odsun, a *nucené vysídlení* (Zwangs Aussiedlung),

po druhé světové válce nuceni migrovat z Československa a později začali v rámci individuální i organizované turistiky zemi svého původu znovu navštěvovat, připsat status *navrátilce*. Poválečné Československo prošlo radikálními etnickými, sociálními, kulturními a hospodářskými proměnami a němečtí vysídlení zde v nové pozici *západních turistů a revanšistů* zakoušeli pocity *jinakosti a cizosti*, obdobně jako Schützův *navrátilce*.⁴ Návrat má vždy své důležité politické, sociální, ekonomické a kulturní dopady, jak poznamenávají Ellen Oxfeld a Lynellyn D. Long (2004: 4).

Tuto studii považujeme za příspěvek ke zkoumání *domovského turismu* Němců nuceně vysídlených z Československa, který tvoří významnou součást zkoumání turismu ve střední a východní Evropě (Hoenig – Wadle 2019: 13). Z poměrně širokého spektra témat, které bádání o tomto fenoménu nabízí,⁵ se přitom zaměříme na otázku, s jakými skupinami pomyslného *domorodého* obyvatelstva⁶ tito návštěvníci při svých cestách přišli do kontaktu a jaké představy a stereotypní obrazy o těchto *druhých* re-konstruovali. V rámci antropologie/etnologie turismu se pohybujeme ve výzkumném poli bádání o turistických představách (nejen) o hostitelské populaci, které jsou tvořeny narativy, diskurzy a obrazy, fantaziemi a mýty, interpretativními schématy, idejemi a přesvědčeními. Chápány jsou jako sociálně konstruované, jejich cirkulaci dochází k produkci stereotypních obrazů (Půtová 2019: 107). Hermann Bausinger (1988: 13) stereotypy definuje jako nekritické generalizace,

---

jímž je rozuměn proces *organizovaného odsunu*. V této studii se přikláníme k užívání pojmu *nuceně vysídlení* a jeho odvozenin, který zde chápeme jako zastrešující označení jak pro proces *organizovaného*, tak *neorganizovaného/divokého* vysídlování a vyhánění Němců z Československa.

- 4 Na tuto skutečnost poukázala Sandra Kreisslová ve své studii o *domovském turismu*, kde sledovala především vztah vysídlených k někdejšímu *domovu* na základě narativních rozhovorů (srov. Kreisslová 2018a).
- 5 Za základní dílo věnující se *domovskému turismu* německých vysídlených lze považovat monografii německého etnologa Albrechta Lehmana (1991). Přehled další literatury k tématu zpracovala Sarah Scholl-Schneider (2017: 238–241).
- 6 Obyvatele pohraničních oblastí nebo tzv. jazykových ostrovů Československa, kam především němečtí vysídlení během svých *domovských cest* směřovali, s nadsázkou označujeme za *domorodce*. Jde o vágní pojem, který se pro označení obyvatel žijících v cílové destinaci v rámci antropologie/etnologie turismu běžně užívá a míní se jím *nativní* obyvatelstvo hostitelské země. V případě poválečné československé společnosti šlo v důsledku poválečných migračních pohybů o značně kulturně a etnicky heterogenní skupinu obyvatel, kterou tvořili především tzv. novoosídlení z vnitřních regionů ČSR, částečně i ze zahraničí. Zde dominovali obyvatelé českého a slovenského původu z oblastí východní a jihovýchodní Evropy, romské obyvatelstvo, komunističtí příslušníci řecké emigrace nebo nuceně přesídlení Maďarů z jižního Slovenska. Tzv. starousedlické obyvatelstvo tvořilo i z důvodů předchozích migrací a perzekucí během nacismu jen malou část (blíže Arburg – Staněk 2010).

jejichž charakteristickým znakem je stálost a rezistentnost. Stereotypy redukuji komplexní sociální realitu, čímž umožňují snadnější orientaci jedince ve světě. Jakožto sdílené představy určité skupiny o sobě samých (autostereotypy) a o těch druhých (heterostereotypy) přispívají k upevnění a reprodukci skupinové soudržnosti, a zároveň se skrze ně zdůrazňuje kontrast od skupin *odlišných/cizích* – ať už v etnickém či neetnickém smyslu. Mezi autostereotypy a heterostereotypy existuje úzké propojení, jeden vyvolává druhý, aniž by muselo dojít k explicitnímu vyjádření (Hahn 2007: 15–24). Stejný princip platí v případě konceptu *cizosti* (Fremdheit). Současná antropologie/etnologie předpokládá, že jde o relační kategorii – setkání s *cizím*, respektive prožitek *cizosti* znamená zároveň poznání *vlastního*. *Cizost* je založena na zkušenosti z kontaktu, souvisí s procesem ohraničování a odlišování mezi *vlastním, stejným a blízkým* oproti *cizímu, jinému a vzdálenému* (Frank 2011: 84). Při našem studiu re-konstruovaných představ o lokálních skupinách navštěvované země se tudíž nevyhneme představám, které o sobě produkují sami aktéři-návštěvníci, které se rovněž mohou opírat o řadu stereotypů.

Při aplikaci těchto poznatků na *domovský turismus* se tážeme, jaké skupiny obyvatel navštěvované lokality *sudetoněmečtí*⁷ turisté během svých cest do Československa refleктоvali. Jakým způsobem ty *druhé* nahlíželi, pojímali, uchopovali, jaké představy o nich re-konstruovali, potažmo jaký sebeobraz a sebehodnocení v kontextu těchto představ utvářeli. Otázku po vzájemné percepci, tedy jak naproti tomu místní obyvatelé viděli návštěvníky, která je v antropologii/etnologii turismu aktuální (Maoz 2006: 222), zde necháváme i vzhledem k povaze zvolených pramenů stranou.⁸ Stejně tak necháváme stranou na základě zvolených pramenů, které o ní neposkytují informace, i další velmi zajímavou oblast, a to vnímání (obyvatel) Československa v dané době nesudetskými západoněmeckými turisty.

Domovský turismus na stránkách vysídleneckých periodik

Význam vysídlenecké publicistiky pro výzkum *domovského turismu* v jedné ze svých novějších studií vyzdvihla Sarah Scholl-Schneider (2017), která se věnovala analýze zpráv z cest do *staré domoviny* od druhé poloviny 50. let do 90. let 20. století na příkladu dvou vybraných časopisů Sasů z rumunského Sedmihradska. Vedle tohoto článku využíváme pro kompa-

7 Pojem *Sudety* a další jeho odvozeniny používáme v našem textu dále již bez kurzivy, byť jsme si vědomy konstruovanosti tohoto pojmu. Více k jeho vzniku, vývoji a instrumentalizaci srov. například Weger 2008: 30–51. V ostatních případech se v celém textu držíme označování konstruovaných pojmů a pojmů, které relativizujeme, pomocí kurzivy bez uvozovek.

8 Částečně tuto otázku rozpracoval Stanislav Burachovič (2002).

raci a kontextualizaci našich zjištění i text Andrewa Demshuka (2011), jenž svou pozornost zaměřil na zprávy o návštěvách Polska u Němců nuceně vysídlených ze Slezska. Obdobně Julia Wagner (2017) podrobila svému zkoumání zprávy z cest německých vysídlenců z NSR a NDR, kteří od 50. do poloviny 70. let navštívili Polsko, Sovětský svaz nebo Československo a následně své reflexe uveřejnili v časopisech, knihách, memoárech nebo sdělili v rozhovorech, jež s nimi autorka vedla.

Pro naše účely studia meziskupinových kontaktů a s nimi spojených představ o těch *druhých*, respektive o sobě samých jsme jako pramen zvolily vysídlenecké časopisy, které postupně vznikaly od konce 40. let v západních okupačních zónách, především pak od roku 1949 ve Spolkové republice Německo.⁹ Kombinací kvalitativní obsahové a diskurzivní analýzy sledujeme mediální obsahy zpráv z cest do Československa, které sudetoněmečtí turisté publikovali v oblastně zaměřených časopisech od počátku jejich vydávání do poloviny 60. let. Soustředíme se přitom především na textuální reprezentace místních obyvatel, které interpretujeme v kontextu diskurzů a ideologií produkovaných ve vysídleneckém prostředí, šířeji pak v tehdejší západoněmecké, respektive rakouské společnosti.¹⁰ Konkrétně jsme se zaměřily na čtrnáctideník vysídlenců z Chebu Egerer Zeitung (Chebské noviny), který vychází od roku 1950 a navazuje na předválečné Egerer Zeitung, respektive Egerer Anzeiger z roku 1846.¹¹ Dále jsou to rovněž jako v případě chebských novin na město a jeho okolí orientované noviny Němců původem ze severočeského Chomutova, respektive Chomutovska – Komotauer Zeitung – Heimat-Chronik (Chomutovské noviny – Domovská kronika), které vychází od roku 1951 jako měsíčník.¹² Další dva časopisy

9 Nejnovější příspěvek k výzkumu vysídleneckých periodik tvoří publikace Heimatzeitschriften (Kasten – Fendl 2017).

10 Cestopisy a zprávy z cest jsou v etnologii/antropologii tradičně pokládány za jeden z hlavních pramenů k poznání představ o těch *druhých/cizích* (Jeggler 1987: 16–17). Zvolené zprávy z cest publikované v sudetoněmecké publicistice by mohly být pro plastičtější obraz doplněny o další prameny líčící cesty do *staré vlasti*, jako jsou rozhovory či písemné vzpomínky. Na tuto možnost jsme rezignovaly. Částečně jsou tyto prameny využity již ve studii jedné z autorek (Kreisslová 2018a). Kromě toho se nám jako mírně problematická jevila vzhledem k námi vybranému časovému období 50. a první poloviny 60. let doba vzniku mluvených pramenů, které většinou pocházejí z posledních desetiletí, tj. reflektují cesty v 50. a 60. letech 20. století zpětně, s prodlevou čtyřiceti, padesáti či šedesáti let.

11 Týdeník Egerer Anzeiger se v roce 1868 přejmenoval na Egerer Zeitung.

12 Měsíčník se zformoval v roce 1951 sloučením Heimat-Chronik des Kreises Komotau (Domovská kronika chomutovského okresu) s Komotauer Zeitung – Organ der Heimatvertriebenen aus Komotau und dem Erzgebirge (Chomutovské noviny – Organ vyhnanců z Chomutova a Krušných hor), jejichž

se orientovaly hned na několik *domovských okresů* (Heimatkreis) najednou. Měsíčník *Mei' Erzgebirg'* (Moje Krušnohoří), jehož první číslo vyšlo v říjnu roku 1954, byl určen čtenářům, kteří pocházeli z Jáchymovska, Přísečnicka a Vejprtska. Na jižní Moravu zaměřený měsíčník *Der Südmährer* (Jihomoravan) založený v roce 1949 v sobě zahrnoval hned čtyři oblasti – Znojemsko, Mikulovsko, Novobystřicko a Slavonicko. Posledním vybraným časopisem je *Brünner Heimatbote* (Brněnský posel z vlasti), časopis nuceně vysídlených Němců z Brna a okolí, který vycházel ve sledovaném období 1949–1965 jako čtrnáctideník.

Ve všech těchto tiskovinách jsme jako jejich významnou součást identifikovaly texty, které se věnovaly politickému, hospodářskému, sociálnímu a kulturnímu životu a proměnám v Československu, respektive v regionech, městech a obcích sledovaných v časopisech po roce 1945. Mezi tyto zprávy lze řadit redakcemi uveřejňované čtenářské zprávy z cest, které vysídlenci podnikali, aby znovu spatřili místo svého původu. Časopisy dokládají dokonce i první ilegální cesty za hranice bezprostředně po nuceném vysídlení. Jako příklad takové zprávy lze uvést text, který uveřejnila redakce chomutovského časopisu na základě informací od nejmenované pisatelky, která navštívila Chomutov již v roce 1950 a která podala velmi nelichotivý obraz tohoto města a života v něm, což je i pro pozdější texty symptomatické (... und aus Komotau 1950). Šlo o klasickou „inspekční“ zprávu (srov. Fendl 1998: 86), ve které se informuje o vzhledu města, především pak o bourání a chátrání budov. Z nové výstavby si autorka všímá (nebo si toho všímají redaktori novin, kteří pisatelčinu zprávu připravili k publikování, to nelze přesně určit) účelově pouze nového pomníku k uctění obětí vypálení Lidic, který redaktori svou otázkou, kolik takových „sudetoněmeckých Lidic“ připravili Češi, znevažují, čímž nárokuje i pro sebe roli *obětí* v historickém narativu o česko-německém soužití.¹³ Obraz

---

samostatnost trvala jen několik měsíců od května do listopadu 1951, kdy došlo ke sloučení s *Heimat-Chronik*. V případě *Heimat-Chronik* šlo o v roce 1950 přejmenovaný oběžník *Am Quell der Heimat – Der Brief für den Heimatkreis Komotau* (U pramene domoviny – List chomutovského domovského okresu), který zprvu sloužil především k propojení po celé zemi rozptýlených vysídlenců z Chomutovska a k jehož rozsáhlejší distribuci postupně i v tištěné podobě docházelo od roku 1947. Ve stejném roce se do *Heimat-Chronik* včlenil také časopis *Das junge Komotau* (Mladý Chomutov) vydávaný od roku 1948. Srov. Kreisslová 2014: 150–151.

- 13 Motiv *Lidic* se v sudetoněmeckém tisku běžně objevoval – k *Lidicím* bylo jednak přirovnáváno násilí páchané na Němcích po roce 1945 jako v případě výše citovaného příspěvku. S tímto přirovnáním se bylo možné setkat již v době probíhajících tzv. divokých odsunů, konkrétně v souvislosti s reakcí na tzv. postoloprtský masakr Němců, o kterém se hovořilo jako o „druhých

Chomutova jakožto místa *úpadku* přibližovala také nízká životní úroveň Čechů, kteří si nemohou dovolit zboží nabízené na volném trhu.¹⁴ Kritizován byl institut pracovní povinnosti¹⁵ především ve vztahu k ženám, které nejsou z tohoto důvodu „ze svého ‚osvobození‘ už vůbec nadšené“, jak se v textu rovněž uvádí.

Ve sledovaných časopisech je možné nalézt celou řadu podobných zpráv, které negativně hodnotily vývoj v Československu, jenž byl chápán jako důsledek nuceného vysídlení Němců a nastolení komunistického režimu. Společně s nimi byla hojně rozšířena i představa o nespokojenosti a zklamání československých občanů z osvobození, o jejich naději v záchranu ze strany Západu nebo dokonce touze po návratu k česko-německému soužití předválečné doby (srov. také Kreisslová 2014).¹⁶ Zmiňovaný článek tak obsahově nijak nevybočoval z dobového sudetoněmeckého diskurzu založeného na pěstování exkluzivní pozice vysídlenců coby *obětí vyhnání*, která se v referenčním rámci konfliktu studené války současně měnila na pozici *vítězů*, kteří nyní stojí na *správné* straně železné opony. Tato *výměna* rolí kopírovala celospolečenské dění; západoněmecká společnost se cítila být *obětí* války a poválečného nedostatku, orientací na Západ a s tím souvisejícím ekonomickým růstem však následně zaujala *vítěznou* pozici. O antikomunistický postoj se ve sledovaném období argumentačně opírala ve vysídleneckých časopisech často vyjadřovaná touha sudetských Němců po návratu, ke kterému mělo údajně dojít až po porážce komunistického zřízení. Čím ovšem článek výjimečný byl, je jeho rok vydání a to, že jde

---

(německých) Lidicích“ (Staněk 2005: 115). Jednak se využívalo ke srovnání s tzv. březnovými událostmi z roku 1919 (např. 4. März 1949), které se staly již bezprostředně po samotném incidentu předmětem německé nacionalistické propagandy a politické instrumentalizaci se nevyhnuly ani po druhé světové válce. Jako *březnové události* jsou označovány manifestace českých Němců, kteří v březnu 1919 s odvoláním na právo na sebeurčení protestovali proti začlenění pohraničních (sudetských) oblastí do tehdy nově vzniklého československého státu a za jejich přičlenění k Německému Rakousku. Během demonstrací docházelo ke střetům s bezpečnostními silami, které si vyžádaly oběti na životech. K sudetoněmecké interpretaci těchto událostí viz Weger 2006.

- 14 Vedle přidělového systému fungoval až do peněžní reformy v roce 1953 také volný trh, blíže viz Průcha a kol. 2009: 280–284.
- 15 Všeobecná pracovní povinnost v Československu byla stanovena dekretem č. 88/145 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti, zakotvena byla také později v komunistické Ústavě (Ústavní zákon č. 150/1948 Sb.).
- 16 Více viz Nosková – Kreisslová 2017, tendence poskytovat velmi důkladné hodnocení stavu domoviny ve srovnání s předválečným stavem s převahou negativních komentářů o současnosti jsou signifikantní i pro zprávy německých vysídlenců z dalších zemí (srov. Wagner 2017: 76–77).

o zprávu z *tajné cesty*, kterých do redakcí z pochopitelných důvodů nepřišlo mnoho.

Po pionýrském období těchto neoficiálních cest je od druhé poloviny 50. let 20. století možné sledovat pozvolný nárůst organizované a individuální turistiky německých vysídlenců do Československa, který byl částečně reakcí na uvolňující se československou politiku cestovního ruchu a vydávání víz cizincům (Rychlík 2007: 53), jež souvisela s fází oteplení mezinárodních vztahů.¹⁷ Svou roli sehrávala také zlepšující se ekonomická situace sudetských Němců, která byla odrazem celkové existenční stabilizace západoněmecké společnosti zažívající tzv. hospodářský zázrak. Sudetoněmecký turismus – z pohledu vysídlenců tedy alespoň dočasný návrat do vysněné země původu – tak stál na základech západoněmeckého zakladatelského mýtu o ekonomickém růstu, který byl přisuzován vlastní pílí a výkonnosti a jehož hlavním symbolem se stal vlastní automobil (Münkler 2017: 353, 357; srov. též Krauss – Scholl-Schneider 2011: 21). Jak trefně

Obr. 1 Západní automobil se stal symbolem ekonomického růstu v NSR. Dle sudetoněmeckých turistů vyvolal na chomutovském náměstí mezi místním obyvatelstvem senzaci. Zdroj: Komotauer Zeitung – Heimat-Chronik 1957, 11, 11: 125.

17 Daná problematika našla odezvu i na stránkách časopisů – viz například *Tschechisches Tauwetter* 1964: 63, kdy autor zmiňuje usnadnění podmínek pro návštěvy Československa pro turisty ze západního Německa, včetně rychlejšího vyřizování víz, možnosti pohybovat se po Československu volně (bez dohledu) atd. To samé platí ale například i pro sedmihradské Sasy – od začátku 60. let 20. století bylo i Sedmihradsko „zaplaveno řádným proudem návštěvníků“ (Scholl-Schneider 2017: 243, 245).

poznamenal jeden z autorů dokumentující svou cestu do *starého domova*: „Silnice za Poysdorfem, která je jinak skoro nevyužívaná, je dnes velmi rušná, auto za autem, všichni míří k hranici. Mladí lidé, hrdí majitelé automobilu, vezou své rodiče domů.“ (Fahrt über die Grenze 1964: 35) (Obr. 1)

Dle dobových statistik turistů z Rakouska a ze Spolkové republiky Německo od roku 1955 mezi hosty z tzv. kapitalistických zemí jasně dominovali (Mücke 2017: 105). Byť není možné stanovit přesný podíl, který mezi těmito návštěvníky tvořili němečtí vysídlenci (Tamtéž: 55), lze i například z vysokého počtu zpráv z těchto cest ve vysídlenecké publicistice předpokládat, že rozhodně nešlo o marginální část. Na silný nárůst *domovské turistiky* reagovaly také redakce vysídleneckých časopisů. Například měsíčník *Der Südmährer* v lednu roku 1964 upozornil na vysoké množství dopisů z návštěv jižní Moravy, které není v silách redakce všechny otisknout (F. B. 1964). V daném období se počet zpráv z cest skutečně významně navyšuje a tyto zastihují jinak časté informace o návštěvách různých míst na německé a rakouské straně hranice, odkud se vysídlenci dalekohledem dívali do *ztraceného domova* (verlorene Heimat), přičemž často přihlíželi procesu demolice domů a různých objektů či celých obcí, které se kvůli nedosídlení a chátrání, a také z důvodů ostrahy československé státní hranice odstraňovaly. Články o organizovaných zájezdech či rodinných výletech k blízkosti státní hranice, odkud bylo možné pohlédnout do vytoužené *domoviny*, se pochopitelně objevovaly v časopisech vysídlenců pocházejících z regionů, které po válce sousedily s tzv. kapitalistickými zeměmi, v našem

Obr. 2 Vyhlídková věž v bavarském Neualbenreuthu umožňovala německým vysídlencům pohled do *starého domova*.
Zdroj: Sandra Kreisslová, 2018.

případě šlo o Der Südmährer a Egerer Zeitung. Na těchto místech se později stavěly také vyhlídkové věže (např. „Steht meiner Heimat Haus...“ 1961; blíže k tzv. border looking – Komska 2015: 221–233). (Obr. 2)

Podle vydavatelů měsíčníku Der Südmährer (F. B. 1964), kteří reagovali na výše zmíněný *boom* vysídlenecké turistiky, pojí všechny zprávy z cest do Československa pocit „hlubokého zklamání“ nad stavem *domoviny* a je tak otázkou, zda mají vyhnanci zapotřebí ničit si své vzpomínky při konfrontaci s realitou. Vybízejí, aby se sudetoněmečtí návštěvníci neponižovali svými prosbami o možnost „prohlédnout si vlastní majetek, ať už u zahraničních služeb, nebo u těch, kteří se nyní v našich domech roztahují“. Zjevný antičeský postoj doplňoval antikomunistický mobilizační apel, který nejenže podporoval předpoklad o návratu sudetských Němců, ale stal se dokonce jeho kauzální podmínkou – v textu se promlouvá za všechny vysídlence, kteří se vrátí do Československa jen jako „svobodní lidé“, nikoliv jako „otroci kolchozů“. ¹⁸ V kontextu *domovské turistiky* bylo navíc možné německé vysídlence zasadit do role využívaných bohatých západních turistů, kteří jsou podle redaktorů časopisu Der Südmährer pro československé úřady pouhými nositeli deviz. V textech akcentovaná ekonomická asymetrie obou zemí rozdělených železnou oponou odrážela dobový diskurz západoněmecké společnosti, která se definovala skrze vymezení se vůči komunismu a pro kterou Východ symbolizoval po vzoru propagandy studené války *zaostalost* a *barbarství* (srov. Wippermann 2007: 56–60, e-book). Současně v článku zazněla také kritika chování sudetoněmeckých turistů, kteří vykupují místní obchody a vyjídají místní restaurace. Redakce se proto chopila možnosti kultivovat svého čtenáře/turistu a vybízela ho „k menší zvědavosti a naproti tomu více zdrženlivosti a důstojnosti“. ¹⁹ Za touto kritikou je však opět možné číst v časopisech reprodukováný etnocentrický obraz *bohatého* a *civilizovaného* Západu a *chudého* a *primitivního* Východu, který upevňoval mocenský vztah nadřazených západních/sudetoněmeckých turistů a podřízených československých obyvatel východního bloku.

Nutno doplnit, že vedle textů (jako výše zmiňovaného), které varovaly a odrazovaly německé vysídlence před cestami do Československa, existovalo také mnoho těch, které obsahovaly informace a rady potřebné

---

18 Podle Demshuka odrazování od cest do *staré vlasti* na straně představitelů vysídleneckých organizací souviselo především s tím, že ti, co takovou cestu podnikli, přestávali toužit po návratu do této *staré domoviny* (Demshuk 2011: 85–86).

19 Podobně i viz Scholl-Schneider 2017: 248 – tón byl však poněkud jiný – redakce varovala před tím, aby se *navrátilci* před svými přáteli, blízkými v Sedmíhradsku „předváděli“ a chlubili tím, co v Německu získali, nabádala je, aby brali ohled na ty, co museli zůstat ve *staré domovině*.

k možnému vycestování a pobytu, včetně nabídek různých cestovních kanceláří, které organizovaly do Československa autobusové zájezdy. Redakce časopisu *Mei' Erzgebirg'* čtenáře dokonce žádala o zasílání zpráv dokumentujících tyto cesty, z čehož lze odvozovat i význam, který jim byl prisuzován (Schriftleitung 1956). Když totiž „odjel některý z bývalých sousedů domů, odjela část obce s ním“, uvádí Elisabeth Fendl (1998: 88). Šlo o významnou událost nejen pro samotné cestující, ale i pro celou komunitu vysídlenců. Čtenáři, kteří se sami z různých důvodů na cestu nevydali, mohli ve zprávách najít informace o tom, jak vypadá jejich rodná obec nebo město, nebylo výjimkou, že se mohli dočíst i o tom, v jakém stavu je jejich dům – autoři těchto příspěvků totiž velmi často popisovali i domy svých sousedů a známých.

Touha po autenticitě jako jeden z hlavních motivů moderních turistických cest (Půtová 2019: 92) platí i pro *domovské cesty*. Důležitým aspektem *domovského turismu* byla nostalgie (stesek po *autentickém domově*). Sudetoněmečtí turisté poháněni pocitů stesku po někdejší *domově* hledali při svých návštěvách Československa minulý idealizovaný svět zkonstruovaný ve skupinové paměti. Sabine Marschall (2017: 220) trefně glosuje, že pro návratové turisty není důležitý „tourist gaze“²⁰, ale „memory gaze“ – „tedy hledání toho nejobyčejnějšího, rodinných stop jejich vzpomínané minulosti“. Původní bydliště a jejich okolí se stala „místem touhy“ (Sehnsuchtsort), ve kterém se zřetelně ukazuje neustálá souhra mezi imaginárním a materiálním prostorem (Hoenig – Wadle 2019: 28). Imaginace *domova* a vzpomínky na něj podle většiny zpráv z cest ve sledovaném období však neodpovídaly tomu, s čím se sudetoněmečtí návštěvníci během svých cest setkávali. Předpokládaný strach ze zklamání a nenalezení *autentického domova* mohl vést také k tomu, že se někteří vysídlenci k cestě do Československa nikdy neodhodlali,²¹ jednorázová cesta mohla zase fungovat jako prostředek k vyrovnání se s traumatickou zkušeností a ukončení životní kapitoly. Přes převažující negativní mediální reprezentace Československa ve sledovaných časopisech (srov. Nosková – Kreisslová 2017, zde i podrobněji o zprávách z cest z 50. let 20. století) se ovšem někteří do země vraceli pravidelně, pro

20 Odkaz na knihu Johna Urryho, který pod tímto pohledem rozumí hledání rozdílnosti, neznámého a neobyčejného (Urry 1998).

21 Důvodů, proč někteří sudetští Němci do bývalé *vlasti* odmítali jet, mohli být více: traumatické zkušenosti z poválečného období, očekávání omluvy za způsobená příkoří ze strany československého státu (Eisch 2002: 31), strach z možného postihu na území Československa kvůli členství v některých sudetoněmeckých organizacích (Kreisslová 2018a: 160), a konečně také komplikace spojené s vízovou povinností a nutnou směnou peněz, přestože od konce 60. let 20. století se cestování díky zahájené německé ostopolitice zjednodušilo (Scholl-Schneider 2014: 158).

některé vysídlence a jejich potomky se Československo, respektive Česká republika přetransformovaly z „místa touhy“ na „dovolenkový domov“ (Urlaubheimat) (Lehmann 1991: 114–124; Meindl 2019: 77).²²

Představy a stereotypní obrazy těch druhých – mezi opovržením, soucitem a nostalgií

Turistické cesty jsou neodmyslitelně spjaty se setkáními s těmi *druhými* – lokálními obyvateli. Ve zprávách z cest německých vysídlenců reflexe obyvatelstva zastupovaly druhořadé místo, primární byl popis a hodnocení stavu prostoru (rodných domů, kostelů, náměstí, hřbitovů apod., srov. také Wagner 2017: 80). Přesto je možné v námi analyzovaných pramenech identifikovat tři etnické skupiny místních obyvatel – Čechy, zůstavší Němce a Romy –, kterým sudetoněmeckí cestující do Československa věnovali ve svých zprávách z cest pozornost.²³

Obrazy Čechů

Češi jsou ve zprávách o cestách zastoupeni nejvíce – což je pochopitelné, cesty sudetoněmeckých turistů směřovaly do českých zemí. Navíc Češi tvořili pro Němce z českých zemí *významného druhého* po několik staletí. Již z výše uvedených příkladů bylo možné identifikovat dvě hlavní reprezentace českého obyvatelstva v dobové vysídlenecké publicistice.

Pro první z nich je typické negativní vyobrazování Čechů – ať už jako pachatelů poválečného bezpráví, nebo jako obyvatel, kteří nemají ke svému novému *domovu* vztah, jsou k němu tudíž necitliví a lhostejní, a tím pádem jsou vinní neutěšeným stavem bývalých německy osídlených oblastí. V této souvislosti se tedy pracuje s dichotomií dnes (*úpadek*) – dříve (*zlatý věk*). Tak například autor M. K. píše v jednom příspěvku z návštěv Dobrého Pole (Guttenfeld) na Mikulovsku:

„Od té doby, co se i na jihomoravské hranici trochu uvolnila železná

---

22 O tom, že všechny tyto tři možnosti byly tematizovány již na počátku 60. let 20. století, svědčí například článek v Brünner Heimatbote – autor v něm popisuje dilema, zda uskutečnit cestu do Československa či nikoliv, a jednoznačně se přimlouvá za cesty *domů* – neboť „kdo svou domovinu doopravdy miluje, ten se bude stále znovu vracet, i když už je domovina pouze skromným odleskem svého bývalého lesku“ (Markgraf 1965: 145).

23 Etnické rozdělení volíme z toho důvodu, že je naprosto zásadní – kategorizace osob tedy v těchto časopisech běží především v národních/etnických kategoriích.

opona, navštívili už mnozí krajané sužovaní zvědavostí a steskem po domově naše milované Dobré Pole. Jak strašné však přišlo zklamání. Na místo čisté obce s jejími pěknými statky našli jen zpustošenou obec, výsledek necitlivosti a lhostejnosti současných obyvatel. Stodoly už neexistují, stejně tak zmizelo mnoho statků, naproti tomu se středem obce šíří divočina...“ (M. K. 1964)

Ve druhé ukázce jsou stylizováni Češi do role obětí komunistického režimu, která odráží antikomunistické postoje popsané výše. V tomto duchu líčí místní obyvatele jeden z pisatelů informující o své cestě do Znojma:

„A obyvatelstvo? Údajně má dnes Žnojmo opět 25 000 obyvatel. Věřit se tomu ale nedá. V ulicích je vidět jen málo lidí, kteří se formálně a tiše míhají městem. Někdejší místní obyvatelé nejsou vidět skoro vůbec; Němci jen zřídka. Přesto nás mile zdraví. Slyšet jsou spíše stížnosti nežli příjemné zprávy. Lidé se podrobili tlaku okolností. Aby mohli žít, musí oba manželé tvrdě pracovat. A děti? Ty jsou ponechány vlivům školy – samozřejmě komunisticky orientovaným. Že skoro neexistuje žádný rodinný život, není nutné zvláště zdůrazňovat. Protože večer žádný odpočinek není: schůze, na nichž je kontrolována účast, ‘dobrovolné brigády’ a podobné jsou na denním pořádku. Politickým rozhovorům se se strachem lidé vyhýbají. O spoření nemůže být řeč...“ (K. W. 1959)

Soucitný popis tíživé situace, ve které se Češi dle německých vysídlenců v nových politických poměrech ocitli, se však jinde neobešel bez uštěpačných poznámek – ať ze strany redakce, nebo autorů zpráv: „Ani Čechům nebylo nic platné přijít do hotového hnízda, jsou stejně chudí jako Němci, kteří tam ještě zůstali.“ („... Die Häuser“ 1957), psalo se například v chomutovských novinách. V narativu o česko-německých vztazích založeném na dichotomickém vidění *obětí* a *viníků* mohou tedy i Češi zastupovat roli *obětí*, význam této *obětí* je však zároveň relativizován, protože si svůj osud zasloužili jako trest za své zlé činy, tedy vyhnání Němců.

Obraz Čechů však není možno paušálně rozdělit pouze do těchto dvou rozdílných (a zároveň se doplňujících) narativů. Češi jsou ve zprávách z cest dále děleni do různých kategorií, které jsou viděny diferencovaně. Můžeme to ukázat na zprávách z Brünner Heimatbote z první poloviny 60. let 20. století. Jednotná skupina Češi se dále rozpadá na různé kategorie socio-profesní, pisatelé rozlišují i mezi *obyčejnými* lidmi a těmi *mocnými*, zvláštní kategorii tvoří i *známí, přátelé* Češi – tedy většinou přátelé, známí z dob před nuceným vysídlením. Zobecnujíc lze říci, že především od počátku 60. let 20. století se objevují zprávy, v nichž české obyvatelstvo získává

i určité pozitivní charakteristiky. Pro správné pochopení však i tyto musejí být viděny v kontextu celého zpravodajství. Často se jedná o jednu pozitivní skutečnost ve zprávě plné negativ, která je navíc často podána jako výjimka potvrzující pravidlo.

Pakliže zprávy rozdělíme podle skupin českého obyvatelstva, kterých se týkají, tak prvními, s nimiž se sudetoněmečtí turisté na své cestě setkávali, byli celní a pasoví úředníci na česko-německých či česko-rakouských hranicích. Obrazy odbavování na hranicích jsou značně odlišné – někteří si stěžují na šikanu a zbytečnou délku prohlídek (Schuhmayer 1965: 534), ale od počátku 60. let 20. století lze najít i zprávy, které naopak kvitují s povděkem rychlejší odbavení, a především určitou vstřícnost celních úředníků. Zmíněna bývá i znalost němčiny (A. G. 1965: 642). Jeden z autorů zprávy z cesty do Československa zároveň s jistým údivem zmínil, že celníci se zdraví „nazdar“ – očekával totiž „pozdrav věrný politické linii“ (A. G. 1965: 642).

Druhou skupinou, se kterou se navracějící se sudetští Němci setkávali, byli zaměstnanci hotelů a restaurací.²⁴ Objevují se ve zprávách častěji opět od počátku 60. let 20. století – a jejich hodnocení je vesměs pozitivní. Cestovatel K. K. v článku Brunn 1964 vysoce hodnotí přátelské přijetí v Grandhotelu v Brně, skvělou němčinu recepčního i dalšího personálu a nezapomene dodat, že „personál je milý a čistě oblečený“, číšníci chodí dokonce ve fraku, jídelní lístky jsou v německém jazyce (K. K. 1965: 147). Podobné zprávy však nejsou v tomto období ojedinělé (vysoce hodnotí hotel i Moder 1965: 414, 416 a další). Upravenost, vstřícnost a znalost němčiny jsou tedy dvě skutečnosti, které nejen v tomto kontextu vystupují do popředí. Jsou to obrazy, které vytvářejí dichotomii – v tomto případě k roku 1945, době druhé světové války. Tehdy Němci Čechy nenávidění (a díky jazyku snadno rozpoznatelní – jazyk zde tedy funguje jako zásadní distinkční znak) se stávají nyní vítanými, i když (nebo právě proto, že) jsou opět dobře rozpoznatelní díky jazyku. Zároveň však většina pisatelů neopomene zdůraznit, že přenocování či jídlo v hotelu není pro tuzemce (tedy Čechy) cenově dostupné (např. Moder 1965: 416).²⁵ (Obr. 3)

---

24 Zprávy o nich jsou velmi zajímavé – pro návštěvníky Brna se stálou součástí zpráv stalo opěvování nového hotelu International, který byl otevřen v roce 1962. Nešlo jen o jeho velmi moderní vybavení odpovídající západnímu standardu, ale také o vynikající kvalitu jídla a z pohledu západních cestovatelů cenovou dostupnost jak ubytování, tak stravování. Zprávy o vysokých cenách v tomto nebo jiných hotelích jsou v tomto kontextu výjimečné (Reisebericht 1964).

25 Cenové relace v Československu (a přepočty vůči západní marce) jsou vůbec oblíbenou součástí zpráv z cest (zmiňuje se výše platů, ceny benzínu, ubytování v hotelu, základních potravin, spotřebního zboží...).

Obr. 3 Opěvovaný hotel International na titulní straně Brünner Heimatbote. Zdroj: Brünner Heimatbote 1963, 15, 12: 313.

Obr. 4 Zastaralý vozový park – Tatra 57 z 20. let 20. století a starý Opel Kapitän z předválečné doby. Zdroj: Brünner Heimatbote 1964, 16, 13: 355.

Obr. 5 Zelný trh i s autorem zprávy z cesty s doprovodem. Zdroj: Brünner Heimatbote 1965, 17, 9: 259.

Tím se dostáváme k další skupině, a to *obyčejným* lidem na ulici, popřípadě bývalým přátelům, známým z předválečných a válečných let. V Brünner Heimatbote elegance a exkluzivita brněnských hotelů ostře kontrastuje s popisem každodenního života *obyčejných* lidí. Pisatelé si v tomto ohledu všímají především oblečení, zaměstnanosti, dopravy, zásobování, částečně i kultury. Jedná se tedy především o skutečnosti související s konzumerismem. Zde srovnání pro Čechy dopadá většinou negativně – v době německého *hospodářského zázraku* připadá sudetoněmeckým turistům životní standard českého obyvatelstva nedostatečný. Lidé jsou zde „chudě oblečení“ (A. G. 1965: 643), popřípadě pro oko západoněmeckých/sudetoněmeckých turistů staromódně (Reisebericht 1964), muži nenosí bílé košile a kravaty (K. K. 1965: 368). Zaráží zaměstnanost žen, a to i v povoláních, která turistům připadají „neženská“ (například obsluha tankovací stanice – Moder 1965: 417, řidička tramvaje – Markgraf 1964: 355). Chybí možnost jít do restaurace na „Gabelfrühstück“ (tedy pozdní snídani), v ulicích neexistují zahaleči (Müssiggänger), neboť všichni musejí být v zaměstnání (Markgraf 1964: 525). Nejhuře dopadají popisy vozového parku obyvatel Brna a popisy Zelného trhu, velmi známého brněnského tržiště. Vozový park je podle naprosté většiny pisatelů (nutno říci, že se jedná většinou o muže) nemožně zastaralý (Markgraf 1964: 356) a dopravní ruch ve srovnání s Německem či Rakouskem malý. (Obr. 4)

Obr. 6 Technické novinky v Brně – nové tramvaje, které „jezdí až 70 km/h“. Zdroj: Brünner Heimatbote 1960, 12, 11: 309.

Kromě toho nezapomínají upozornit ani na to, že koupě auta je pro většinu Čechů mimo jejich (finanční) možnosti (Reisebericht 1964). Zelný trh, ikona Brna,²⁶ je pak většinou popisován jako „pustý a prázdný“ (Moder 1965: 441), popřípadě jsou na něm prodávány jen „brambory, jablka“ a ještě podřadné kvality, vidět není ani jižní ovoce (Reisebericht 1964), či na něm lidé stojí fronty na brambory²⁷ (K. K. 1965: 154). (Obr. 5)

Shrnujíc lze říci, že všechny zmíněné popisy sugerují jedno – Brnu jako městu chybí určitá předválečná velkoměstskost, velkoměstský flair, na které pisatelé rádi vzpomínají a který imaginují jako *zlatou dobu*. Chválou pak v popisech ze svých cest nešetří především v oblastech, které tuto velkoměstskost rozvíjejí – ať už jsou to zmíněné nové hotely, ve srovnání s předválečnou a válečnou dobou mnohem rozvinutější síť tramvajových linek a městské hromadné dopravy vůbec (Markgraf 1964: 355; K. K. 1965: 148) nebo brněnský strojírenský veletrh.²⁸ (Obr. 6)

26 K Zelnému trhu a jeho důležitosti pro Brno – viz Nosková 2010, Nosková 2013.

27 Nutno však zmínit, že autor zde hned dodává, že to byla jediná fronta, kterou v Brně zažil. Je tedy jasné, že jich očekával mnohem více.

28 V rámci výběru daných skutečností lze zmínit, že řada turistů, kteří podávali o Brnu zprávu, byli zástupci technických profesí (inženýři), kteří do Brna

Politická situace a její vliv na každodennost českého obyvatelstva je rovněž reflektována. Mnohem výrazněji se tomu však děje ve zprávách převzatých z jiných novin, které tematizují to, jak české obyvatelstvo žije v komunistickém „ráji“ (Schuhmayer 1965: 534) – ironie je zde jedním z hojně využívaných stylistických prostředků. Všichni autoři sledují religiózní situaci (lze najít zprávy o otevřených a hojně navštěvovaných kostelích – např. Moder 1965: 438, ale i takové, že svatba v kostele se koná za účasti pouze dvou lidí, je tedy „chudá“ – Markgraf 1964: 300, či kostely jsou zavřené – Markgraf 1964: 300). Tento obraz je známý i z dalších časopisů nuceně vysídlených Němců – na konstruování obrazu nových socialistických států ve východní Evropě v období studené války jako „států bez Boha“ a vytváření dichotomie k bývalým německým obyvatelům jako věřícím, tedy náležejícím ke „katolickému Západu“ (pozitivní hodnoty) upozornila již Yuliya Komska (2015: 74–79). Často tematizují také jakousi *atmosféru* strachu, nesvobody, neradostnosti, nedůvěry, která se zdá obyvatele Československa obklopovat (Markgraf 1965: 145; E. R. 1964: 674). Jedna autorka dokonce zmiňuje, že byli domácím obyvatelstvem s manželem „podezřívavě prohlíženi a pozorováni“ (E. R. 1964: 674). Další z autorů pak končí svoji zprávu tím, že teprve za hranicí do Rakouska se opět cítil „vesele, a tak nějak svobodněji“ (Moder 1965: 442). Sarah Scholl-Schneider k tomu podotýká, že cesty do *bývalé domoviny* neznamenal pouze překračování geografických hranic, hranice byly překračovány i v rovině emocionální a biografické – cestující procházeli fází *liminality*. Během překračování státních hranic prožívali směsici vzrušení a strachu z toho, co je v Československu čeká ve srovnání s tím, jak si svou *domovinu* pamatovali. Samotný pobyt přinášel návštěvníkům zármutek a bolest, pocit podřízení se cizímu, komunistickému zřízení. Naproti tomu svět na druhé straně hranice symbolizoval život a světlo (srov. Scholl-Schneider 2014: 162–163; Nosková – Kreisslová 2017: 224). Kontrast je zde tedy vytvářen jak k současné situaci v západních (svobodných) zemích, tak k časům předválečným.

Obrazy Němců zůstavších v Československu

Do kategorie *obětí* řadili vysídlenci především Němce, kteří po druhé světové válce mohli z různých příčin v Československu zůstat. Jejich životní podmínky byly obecně vydavateli novin pozorně sledovány, zůstavší

---

přijížděli jako zástupci západoněmeckých firem právě u příležitosti konání brněnského strojírenského veletrhu. Zajímavé je, že podobně pozitivně je hodnocen průmyslový rozvoj a výstavba v některých zprávách z cest u navrátilců do Slezska (Demshuk 2011: 97).

Němci se stávali také důležitými informátory o situaci v Československu.²⁹ Během cest je někteří ze sudetoněmeckých turistů záměrně vyhledávali, ať už proto, že šlo o jejich příbuzné, nebo o bývalé sousedy či známé. Šlo o další důležitý motiv cest do *staré domoviny*. Tyto osoby pak ve vztahu k německým *navrátilcům* plnili funkci překladatelů, průvodců a zprostředkovatelů v sociálně a kulturně změněném prostoru, ve kterém se cítili *odcizeně*. Vysídlenci se díky těmto kontaktům mohli lépe orientovat, při psaní zpráv z cest pak obvykle čerpali z podrobnějších informací o poměrech v navštěvované obci / navštěvovaném městě nebo Československu, které získali od příbuzných či známých.³⁰

Navíc v mnoha textech byli zůstavší Němci vyobrazováni jako ochránci/zachránci německého kulturního dědictví v Sudetech, když například pečovali o německé náhrobky na hřbitovech nebo hovořili německým dialektem – stávali se tedy již tehdy *strážci paměti*, což je atribut příznačný pro zůstavší Němce dodnes – nezapomenout je legitimizací existence. Nostalgicky si tak posteskl jeden z pisatelů, že „ve městě potkáte hodně Němců a na každém kroku uslyšíte důvěrné ‚pozdrav pánbůh‘. To vzbudí v člověku o to větší pozornost, když už deset let poslouchá jenom ‚dobrý den‘!“ (... Aber der Herrgott 1957) Původní německé dialekty, kterých se němečtí vysídlenci v rámci své integrace do západoněmecké společnosti vzdávali, mohly během *domovských cest* evokovat u sudetoněmeckých turistů představu *autentického domova*, po kterém tolik toužili. Některé ze zpráv však i kvitují zlepšení postavení německého obyvatelstva v Československu v 60. letech (Moder 1965: 416–417) – v daném případě opět hraje důležitou roli jazyk – odkazují především na možnost hovořit na veřejnosti německy.

Obrazy Romů

Poslední ve vysídlenecké publicistice reflektovanou skupinou jsou Romové,³¹ kteří do pohraničí přicházeli v rámci poválečných migrací

29 Méně se jimi stávali čeští *starousedlíci*, kteří v pohraničí žili před rokem 1945. Situace je poněkud jiná v Brünner Heimatbote, kde někteří z pisatelů uvádějí, že se při návštěvě zastavili za „starými známými“, kteří byli české národnosti, nebo využívali své znalosti češtiny (Moder 1965: 441, 442) nebo se staré známé snažili vyhledat (Markgraf 1964: 411–412), což bylo dáno multietnicitou meziválečného a válečného Brna, kde německé obyvatelstvo tvořilo početní menšinu.

30 Dříve v rámci výzkumu turismu podhodnocovaná forma turismu za příbuznými a známými z důvodu mylné představy, že nepřispívá k ekonomické prosperitě navštěvované lokality, dnes významně vstupuje do debat o udržitelném cestovním ruchu (srov. Griffin 2013).

31 Zajímavostí je, že Romové se téměř nevyskytují v Brünner Heimatbote, i když i v Brně byli po roce 1945 Romové součástí obyvatelstva města.

zejména z jižního a východního Slovenska. Vyobrazování *cikánského obyvatelstva*, jak byli dobově nazýváni, bylo v mnohém shodné s rasistickým přístupem z dob nacismu.³² V časopisech vysídlenců ze severozápadního a západního pohraničí se objevovaly zprávy líčící otřesné chování, chudobu a zaostalost tohoto etnika, jak ukazuje například následující zpráva z návštěvy Chomutova:

„Tak, jak přežívají Cikáni v ulici Badgasse, bylo k vidění na vícero místech. Byty užívali jako koňskou stáj, podlahy a krovky, okna a dveře používali k táborovému ohni na dvoře. Své tělesné potřeby vykonávali také v obýváku. Když začal být odpad a smrad nesnesitelný, musely být tyto domy zazděny, aby se nešířily nemoci.“ (Drüben in der alten Heimat... 1957: 1, srov. též Kreisslová 2014: 18)

V chebských novinách v rámci fotodokumentace Chebu z roku 1956 s titulkem Plody nenávisti – Benešovo dílo odplaty vedle zchátralých budov a špinavých a zanedbaných ulic redakce uveřejnila také fotografii romských dětí s popiskem, že jde o současnou chebskou mládež (Früchte des Hasses 1956). Byla to jedna z mála obrazových dokumentací lokálního obyvatelstva ve sledovaných časopisech vůbec.³³ Ve spojení s dalšími fotografiemi, které ukazovaly zchátralé domy a ulice, měla podpořit představu o zkáze Sudet. Titulek tento „zmar a ničení domoviny“ dal do kauzální souvislosti s nuceným vysídlením, za které nesl odpovědnost někdejší československý prezident Edvard Beneš. Chebské noviny tímto výkladem reprodukovaly konzervativní sudetoněmecký diskurz o česko-německých/sudetských vztazích tehdejší doby (Weger 2008: 352–356). Negativní heterostereotyp romského etnika navíc často kontrastoval se sebeidealizačním autostereotypem spořádaných a pracovitých Němců, jejichž eventuální návrat do Československa byl proto očekávaný a žádaný i samotnými Čechy. Šlo o jednu z dalších strategií, prostřednictvím které se na stránkách vysídleneckého tisku argumentačně podporoval předpoklad o návratu sudetských Němců do *staré vlasti*. Na druhé straně železné opony byly však tyto snahy komunistickou propagandou interpretovány jako doklad západoněmeckého revanšismu.

32 Obdobně na tom byla dobová publicistika v Československu po roce 1945, viz Spurný (2011: 239).

33 Zprávy z poloviny 60. let 20. století v Brünner Heimatbote jsou však velmi dobře obrazově zpracované. Je jasné, že cestovatelé sami fotili a své fotky také postupovali redakci k otištění. K obrazové dokumentaci *staré vlasti* v Brünner Heimatbote a Komotauer Zeitung v 50. letech 20. století a ke vzrůstajícímu počtu vyobrazení, viz Kreisslová – Nosková 2020.

Závěr

Zabývaly jsme se turistickými představami o těch *druhých*, jak byly re-konstruovány v časopisech nuceně vysídlených Němců v 50. a první polovině 60. let 20. století. Tyto časopisy jsou pramenem svého druhu – odrážejí postoje určité části skupiny sudetských Němců, ve sledovaném období vycházely ve vysokých nákladech, ale o jejich recepci mezi čtenáři toho moc nevíme. O tom, že zprávy z cest čteny byly, podávají doklad sami redaktoři některých časopisů, kteří vybízeli čtenáře/pisatele k jejich zasílání, svědčí o tom také odkazy v některých zprávách na zprávy již publikované. Že šlo o oblíbený žánr dokládá také Wagner (2017: 72).

Sudetoněmečtí návštěvníci byli během svých cest do staré vlasti nositeli hybridního statusu oscilujícího mezi hledači stop (Spurensucher), rodinnými příslušníky a turisty (Scholl-Schneider 2017: 238). V kontextu tzv. domovského turismu je pak nutné o nich uvažovat jako o *navrátilcích*, nikoliv jako o *cizincích*, jak je v antropologii/etnologii turismu běžné. Jejich návrat se odehrával ve specifickém kontextu – a právě zohlednění etnického, kulturního, geopolitického kontextu je při studiu návratových migrací důležité (Marschall 2017: 216). Československo museli opustit nuceně, navraceli se do své *staré domoviny*, která však v dané době byla za železnou oponou a ve které existoval odlišný politický režim. Jejich někdejší *domov* prošel po jejich nuceném odchodu významnou proměnou. Setkávali se zde s „cizím ve vlastním“ (Fremde im Eigenen) – pohybovali se v odlišném *cizím* sociokulturním prostředí s *jiným* obyvatelstvem, které ovšem považovali za *vlastní domov*, zároveň zde rozpoznávali „vlastní v cizím“ (Eigene im Fremden) – v *cizím* státě se potkávali se svými příbuznými a známými, kteří v Československu zůstali, procházeli místa, která pro ně byla významná a byla spojena s částí jejich prožitého života.³⁴ Specifikum oproti běžnému turismu je navíc dáno také tím, že sudetoněmečtí cestující navštěvovali obce/města, která stála velmi často mimo běžný turistický zájem. Výjimku tvořila místa, která v Československu fungovala jako turistické destinace, například lázeňský trojúhelník nebo Praha. Zejména v rámci organizované turistiky se tyto turisticky exponované lokality stávaly součástí programů nabízených zájezdů pro německé vysídlence. Pokud z nich tito cestující přímo nepocházeli, často je během takového zájezdu navštívili poprvé.

Zprávy z cest uveřejňované ve vysídleneckých časopisech jsou „bilančními“ (Wagner 2017: 70) a „inspekčními“ zprávami (Fendl 1998: 86) – inspekce

34 Podobně je dialektický vztah mezi *cizím* a *vlastním*, se kterým zde pracujeme, řešen v rámci turismu v multietnické habsburské monarchii a v období po jejím rozpadu, viz Stachel – Thomsen 2014.

se však týkala nejen zpráv o *domovech* cestujících či *domovech* jejich nejbližších, ale také všeobecně situace v Československu a života jeho obyvatel. Zprávy z cest jsou pak založeny na srovnávání jako na základní kulturní technice subjektivního zpracování „zkušenosti bytí cizincem v novém prostředí“ (Lehmann 2007: 193). Cesty do *staré domoviny* jsou nejen cestami v prostoru, ale jsou svým způsobem cestami v čase, do jiné doby. Touhu „vrátit se v čase“ sdíleli tisíce německých vysídlenců, kteří navštěvovali své *domovy*, zdůrazňuje Wagner (2017: 69). Jejich motivací k cestě byla touha najít *stejný domov*, jak si ho uchovali v paměti, nebyla to touha primárně po *exotičnosti a jinakosti*, jak je pro běžné turistické cesty obvyklé (Salazar – Graburn 2014: 4) – a to i když někteří svou cestu do *staré domoviny* chápali jako dobrodružství. Sudetoněmečtí turisté při návštěvách míst v Československu neustále hledali *kdysi*, srovnávali *kdysi a dnes*, přičemž obrazy, které o *kdysi* vytvářeli, byly značně zidealizované a jako takové pomáhaly vytvářet dichotomii k víceméně negativnímu stavu dnes.³⁵ Andrew Demshuk v této souvislosti mluví o obrazech idealizované „vlasti vzpomínky“ (die Heimat der Erinnerung), v nichž je Slezsko v minulosti „vždy čistá, pořádná, mírumilovná, bezčasá, německá země bez nacionálních socialistů, Poláků a Židů“, které jsou protikladné obrazům „transformované vlasti“ (transformierte Heimat), tedy soudobého Slezska patřícího Polsku jako země „špinavé, chaotické, nebezpečné“, včetně rasistického stereotypu „polského hospodářství“³⁶ (Demshuk 2011: 81). (Obr. 7)

Ve zprávách v námi analyzovaných časopisech je představen specifický turismus – turismus tvořený směsicí zvědavosti, nostalgie, odmítání, ale i zadostiučinění z toho, že *signifikantní druzí* jsou dnes v horší situaci než samotní cestovatelé, a částečně soucitu. Sem spadá i tak často používaná dichotomie *obětí a viníků* a argumentace, která pracuje v roli důkazů s historickými událostmi. Jak zadostiučinění, tak touhu po výměně rolí *obětí a viníků* lze vidět na straně sudetských Němců jako způsob vyrovnávání se s historickými událostmi a traumatickými zážitky z let 1945–1946.

Sudetoněmečtí turisté vstupovali do Československa s jistými představami. Ty byly ovlivněny nejen propagandou rozvíjenou v době studené války, ale i řadou představ, které se tradovaly mnohem déle. Představy o Čechách v popisech tedy nejsou jen představami o obyvatelích socialistické země za železnou oponou (obrazy nesvobody, politického útlaču, propagandy, hospodářského nedostatku, sociálních změn – například

---

35 Romantizování situace před 1945 je strategie vyrovnání se se ztrátou domova (viz Oxfeld – Long 2004: 8).

36 *Polnische Wirtschaft* – negativní stereotyp pro nevykonnost, neorganizovanost, rozklad, které měly být typické pro polskou kulturu, hospodářství, společnost.

Obr. 7 Hledání *kdysi* a inspekční zpravování o tom, co již není... Pohled do Křížové ulice, která je zbořena až k rohu Mendlova náměstí. Popisek zpravuje: „Zde stál hostinec Švýcarský dvůr, drogerie Michler a jednopatrový dům (Pistauer).“ Zdroj: Brünner Heimatbote 1965, 17, 22: 582.

vysoké zaměstnanosti žen), ale odrážejí jistě i představy o Čechách jako národu, se kterým německé obyvatelstvo českých zemí po několik staletí tvořilo společenství či vytvářelo konflikt (Kural 1993; 1994). Etnocentrické představy o Čechách a Romech vedené z pozice určité kulturní nadřazenosti nejsou neobvyklé (nadřazenost se týká nejen oblasti kulturní, ale i hospodářské; jestliže někdo píše například o tom, že personál je „milý a čistě oblečený“, dává tím průchod určitému překvapení nad touto skutečností a prozrazuje, že očekával hrubé chování a zanedbané oblečení). Klasické turistické představy o *ušlechtilém divochovi*, žijícím šťastně v úzkém spojení s přírodou a stojícím mimo historický vývoj, které se částečně uchovaly a jsou přisuzovány nejen mimoevropským společnostem, ale někdy také *zaostalým* regionům Evropy (Hennig 1997: 126–127), v případě *domovského* *turismu* sudetoněmečtí turisté ale nesdílejí. Naproti tomu aspekt opovržení vůči *cizímu*, který stojí v protikladu k výše zmíněné idealizaci *vlastního*/minulosti, ve sledovaném období a zvolených pramenech dominuje.

Analýza textů poukázala na úzké propojení mezi autostereotypy a heterostereotypy, obecně rozšířený předpoklad studia stereotypů. Heterostereotypy o Čechách či Němcích můžeme tedy číst i jako popis představ o vlastní skupině – explicitně i implicitně vyjádřené autostereotypy a převážně pozitivní sebestylizace byly jejich protipólem (jestliže jsou Češi líní, nestarají se o své domy, jsou pak Němci pracovití, o své majetky vždy pečovali vzorně). Kritická sebereflexe a hodnocení historické role sudeto/německého obyvatelstva během třicátých let a válečného období chybí, němečtí cestující „cítili malou touhu zapojit se nebo dokonce uznat ztrátu a smutek jiných komunit. Jejich cesty byly pokusy vyrovnat se pouze se svými vlastními ztrátami“, zájem o to pochopit důvody svého vysídlení byl minimální (Wagner 2017: 84; ale i Demshuk 2011: 97).

I když je většina stereotypních představ stálá, objevují se i menší odchylky, a to v obrazech budovaných o Čechách a Němcích, neboť romské obyvatelstvo je viděno jednoznačně negativně. Češi se v některých zprávách stávají kvůli komunistickému zřízení *oběťmi*, i když často s nádechem škodolibosti z německé strany. Výjimkou z velké skupiny Čechů pak mohou být ti, ke kterým mají pisatelé osobní vztah – Češi jako generalizovaná skupina jsou viděni většinou negativně, ale *rodina XY, kterou jsem znal/a již dříve*, je objektem politování. Určité pozitivní postoje k Čechům souvisejí také s osobním naladěním cestovatele. Pokud je jeho cesta do Československa konána s osobním zaujetím, a tedy i proti dobovému názoru, že jezdit do Československa sudetští Němci nemají, neboť tak pomáhají budovat svými devizovými prostředky stát *neprátele*, lze najít ve zprávě více pozitivních informací, než když autor tento postoj ve své zprávě z cesty explicitně nedeclaruje – „konkrétní návrat nutně dostává svůj význam na základě zkušeností a názorů jednotlivců“ (Oxford – Long 2004: 6; ale také Marschall 2017: 216). Otázkou zůstává, do jaké míry fungovala v redakcích sledovaných časopisů cenzura a byly publikovány zejména negativní zprávy, které mohly být využívány jako argument v prosazování *práva na domov* (Recht auf Heimat), který byl vznesen v roce 1950 společně s vyhlášením Charty německých vyhnanců (Charta der deutschen Heimatvertriebenen) (blíže Weger 2008: 465–476). Že preference těchto zpráv ze strany některých sudetoněmeckých časopisů existovala, lze doložit z jiných periodik (srov. Kreisslová 2018b: 306). Negativní zprávy či negativní komentáře ke zprávám z cest jistě mohly pomoci redakcím, respektive skrze ně představitelům vysídleneckých svazů (Landsmannschaft) prosazovat své politické zájmy (Demshuk 2011: 87). *Právo na vlast* se však objevuje i ve zprávách *normálních* cestovatelů, což však podle Demshuka nezname-

ná, že tito souběžně nevnímali to, že návrat vlastně není možný – neboť jejich *stará vlast* se „zásadně proměnila“ (2011: 97).

Konstruované obrazy o Češích i Romech v této době je možné podle našeho názoru tedy číst i jako součást diskuse o právu na návrat do *starého domova*, která byla ve vysídleneckých časopisech ve sledovaném období opakovaně vedena a stala se zásadním referenčním rámcem, v němž obrazy o *druhých* skupinách žijících v československém pohraničí či v oblastech do roku 1945 osídlených i německým obyvatelstvem vznikaly. Tak je možno interpretovat i narativy o domácích Němcích, jejichž situace byla po druhé světové válce překerní, a proto chtěli být vysídleni. V očích nuceně vysídlených Němců ale měli být rádi, protože neztratili svoji *domovinu*. Je otázkou, zda se tento referenční rámec (požadavek návratu) změnil v čase v reakci na proměňující se postoje západoněmecké společnosti a politiky,³⁷ či zda lze předpokládat odlišný postoj u jednotlivých generací vysídlenců a jejich potomků – třeba i v souvislosti s tím, jak se rozvolňují vazby ke *staré vlasti* postupem doby, generační výměnou.³⁸ K zodpovězení těchto otázek by však bylo potřeba analyzovat časopisy z pozdějších období, vědět více o fungování redakcí a o samotných pisatelích zpráv z cest.

Říjen 2020

---

37 Kupříkladu Julia Wagner (2017: 73) ukázala, že v tomto ohledu zůstali i přes měnění se veřejnou debatu autoři zpráv z cest myšlenky návratu věrni.

38 Sarah Scholl-Schneider upozorňuje na základě práce Doris Stennert (1995) na to, jak se mezigeneračně mění nahlížení na cesty do *staré vlasti* – Stennert hovoří o tom, že děti již nepocítují stejný stesk po *domově* jako jejich rodiče, je pro ně zásadní pocit obohacení. Následné cesty se stávají cestami turistickými v klasickém slova smyslu (Scholl-Schneider 2017: 239). O různých generacích však lze hovořit již v námi zkoumaných 50. a 60. letech. Nevíme například, zda cestovatelé navštěvující Československo v této době byli mladí lidé, příslušníci střední generace či lidé v důchodovém věku. Z článků, které byly publikovány ve vysídleneckých časopisech, lze věk autorů zjistit pouze někdy, když autor prozradí něco se svého životního příběhu, popřípadě zmíní, v kolika letech musel Československo opustit.

Literatura

- Arburg, Adrian von – Staněk, Tomáš. 2010. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů. Díl I. Češi a Němci do roku 1945: úvod k edici*. Středokluky: Zdeněk Susa.
- Bausinger, Hermann. 1988. Name und Stereotyp. In: Gerndt, Helge (ed.): *Stereotypvorstellungen im Alltagsleben. Beiträge zum Themenkreis Fremdbilder – Selbstbilder – Identität. Festschrift für Georg R. Schroubek zum 65. Geburtstag*. München: Münchner Vereinigung für Volkskunde: 13–19.
- Burachovič, Stanislav. 2002. Gedanken zum sudetendeutschen Heimwehtourismus aus tschechischer Sicht. In: Fendl, Elisabeth (ed.): *Zur Ikonographie des Heimwehs. Erinnerungskultur von Heimatvertriebenen*. Freiburg im Breisgau: Johannes-Künzig-Institut für ostdeutsche Volkskunde: 223–244.
- Demshuk, Andrew. 2011. „Heimaturlauber“. Westdeutsche Reiseerlebnisse im polnischen Schlesien vor 1970. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 60, 1: 79–99.
- Eisch, Katharina. 2002. „Doch die Erinnerung, die bleibt mir stets gewiß.“ Bilder und Inszenierungen der verschlossenen Böhmerwald-Heimat. In: Fendl, Elisabeth (ed.): *Zur Ikonographie des Heimwehs. Erinnerungskultur von Heimatvertriebenen*. Freiburg im Breisgau: Johannes-Künzig-Institut für ostdeutsche Volkskunde: 29–54.
- Fendl, Elisabeth. 1998. Reisen in die verlorene Vergangenheit. Überlegungen zum „Heimwehtourismus“. *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde* 41: 85–100.
- Frank, Theresa. 2011. *Begegnungen: Eine kritische Hommage an das Reisen*. Wien: Lit Verlag.
- Griffin, Tom. 2013. Visiting friends and relatives tourism and implications for community capital. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events* 5, 3: 233–251.
- Hahn, Hans Henning. 2007. 12 Thesen zur Stereotypenforschung. In: Hahn, Hans Henning – Mannová, Elena (eds.): *Nationale Wahrnehmungen und ihre Stereotypisierung*. Frankfurt am Main: Peter Lang: 15–24.
- Hennig, Christoph. 1997. *Reiselust: Touristen, Tourismus und Urlaubskultur*. Frankfurt am Main: Insel.
- Hoenig, Bianca – Wadle, Hannah. 2019. Einleitung: Touristische Sehnsuchtsorte in Mittel- und Osteuropa. In: Hoenig, Bianca – Wadle, Hannah (eds.): *Eden für jeden? Touristische Sehnsuchtsorte in Mittel- und Osteuropa von 1945 bis zur Gegenwart*. Göttingen: V&R Unipress: 11–40.

- Jeggle, Utz. 1987. Das Fremde im Eigenen: Ansichten der Volkskunde. In: Kuntz, Andreas – Pfeleiderer, Beatrix (eds.): *Fremdheit und Migration*. Berlin – Hamburg: Reimer: 13–32.
- Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.). 2017. *Heimatzeitschriften. Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster: Waxmann.
- Komska, Yuliya. 2015. *The Icon Curtain. The Cold War's Quiet Border*. Chicago – London: Chicago University Press.
- Krauss, Marita – Scholl-Schneider, Sarah. 2011. Heimatbilder. Multiperspektivische Zugänge zum Zusammenleben in der Mitte Europas. Fotografien aus dem Projekt „Sudetendeutsche Vertriebene in Bayern“. *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde* 52. Blickpunkte I – Fotografien als Quelle zur Erforschung der Kultur der Deutschen im und aus dem östlichen Europa. Münster: Waxmann: 7–39.
- Kreisslová, Sandra. 2014. Obraz „staré domoviny“ na stránkách krajského tisku vysídlených Němců z českých zemí na příkladu nejstarších ročníků Komotauer Zeitung (1947–1959). *Ústecký sborník historický* 1–2: 143–164.
- Kreisslová, Sandra. 2018a. „Domov“ jako místo dočasného návratu. První cesty německých vysídlenců do Československa. *Český lid* 105: 159–176.
- Kreisslová, Sandra. 2018b. Jáchymov a jeho okolí po roce 1945 optikou domovského časopisu Mei' Erzgebirg' (1954–1959). In: Pinerová, Klára (ed.): *Jáchymov: jeviště bouřlivého století*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů: 301–312.
- Kreisslová, Sandra – Nosková, Jana. 2020. Heimat im Bild. Eine Bildanalyse der Heimatzeitschriften Brünner Heimatbote und Komotauer Zeitung. *Jahrbuch Kulturelle Kontexte des östlichen Europa* 61: 86–112.
- Kural, Václav. 1993. *Konflikt místo společnosti? Češi a Němci v československém státě (1918–1938)*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů v nakladatelství R.
- Kural, Václav. 1994. *Místo společnosti konflikt! Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938–1945)*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Lehmann, Albrecht. 1991. *Im Fremden ungewollt zuhaus. Flüchtlinge und Vertriebene in Westdeutschland 1945–1990*. München: C. H. Beck.
- Lehmann, Albrecht. 2007. *Reden über Erfahrung. Kulturwissenschaftliche Bewusstseinsanalyse des Erzählens*. Berlin: Reimer.
- Maoz, Darya. 2006. The mutual gaze. *Annals of Tourism Research* 33, 1: 221–239.
- Marschall, Sabine. 2017. Migrants on Home Visits: Memory, Identity and a Shifting Sense of Self. *International Journal of Tourism Research* 19: 214–222.

- Meindl, Ralf. 2019. Heilsamer Schock? Die Konfrontation der deutschen „Heimwehtouristen“ mit ihren Sehnsuchtsorten in Ostmitteleuropa. In: Hoenig, Bianca – Wadle, Hannah (eds.): *Eden für jeden? Touristische Sehnsuchtsorte in Mittel- und Osteuropa von 1945 bis zur Gegenwart*. Göttingen: V&R Unipress: 63–84.
- Mücke, Pavel. 2017. *Šťastnou cestu...?! Proměny politik cestování a cestovního ruchu v Československu za časů studené války (1945–1989)*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov.
- Münkler, Herfried. 2017. *Němci a jejich mýty*. Praha: Rybka Publishers.
- Nosková, Jana. 2010. „Brin ist nit hin!“ Bilder der „Heimat“ in der Publizistik der vertriebenen Brünner Deutschen Ende der 1940er und in den 1950er Jahren. *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde* 51: 7–43.
- Nosková, Jana. 2013. Der Krautmarkt in Brünn. Ein regionaler Erinnerungsort im 20. und 21. Jahrhundert. In: Řezník, Miloš – Rosenbaum, Katja – Stübner, Jos (eds.): *Regionale Erinnerungsorte. Böhmisches Länder und Mitteldeutschland im europäischen Kontext*. Leipzig – Berlin: Kirchhof & Franke: 233–252.
- Nosková, Jana – Kreisslová, Sandra. 2017. Das Bild der Tschechoslowakei in den Heimatzeitschriften der vertriebenen Deutschen aus den böhmischen Ländern in den 1950er-Jahren. In: Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften. Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster: Waxmann: 199–235.
- Oxfeld, Ellen – Long, Lynellyn D. 2004. Introduction: An Ethnography of Return. In: Long, Lynellyn D. – Oxfeld, Ellen (eds.): *Coming Home? Refugees, Migrants, and Those Who Stayed Behind*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press: 1–16.
- Průcha, Václav a kol. 2009. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 2. díl. Období 1945–1992*. Brno: Doplněk.
- Půtová, Barbora. 2019. *Antropologie turismu*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.
- Rychlík, Jan. 2007. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Salazar, Noel B. – Graburn, Nelson H. H. 2014. Introduction. Toward an Anthropology of Tourism Imaginaries. In: Salazar, Noel B. – Graburn, Nelson H. H. (eds.): *Tourism Imaginaries: Anthropological Approaches*. New York – Oxford: Berghahn Books: 1–28.
- Schlehe, Judith. 2003. Ethnologie des Tourismus. Zur Entgrenzung von Feldforschung und Reise. *Peripherie* 89: 31–47.

- Scholl-Schneider, Sarah. 2014. Schwellen überschreiten. Heimatreisen als kulturelle Veränderungsrituale. *Voyage. Jahrbuch für Reise- und Tourismusforschung* 10: 156–170.
- Scholl-Schneider, Sarah. 2017. „Besucht die alte Heimat, ein schönes Land und liebe Menschen erwarten Euch!“ Zum Potenzial von Heimatperiodika als Quelle zur Erforschung von Heimatreisen. In: Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften. Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster: Waxmann: 237–255.
- Scholl-Schneider, Sarah. 2020. „Kousek domoviny.“ Haus Schlesien a Heiligenhof jako kontaktní turistické zóny. *Národopisná revue* 30: 125–141.
- Schütz, Alfred. 2002. Der Heimkehrer. In: Merz-Benz, Peter-Ulrich – Wagner, Gerhard (eds.): *Der Fremde als sozialer Typus. Klassische soziologische Texte zu einem aktuellen Phänomen*. Konstanz: UVK-Verlagsgesellschaft: 93–107.
- Spurný, Matěj. 2011. *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha: Antikomplex.
- Stachel, Peter – Thomsen, Martina (eds.). 2014. *Zwischen Exotik und Vertrautem. Zum Tourismus in der Habsburgermonarchie und ihren Nachfolgestaaten*. Bielefeld: Transcript-Verlag.
- Staněk, Tomáš. 2005. *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Stennert, Doris. 1995. Reisen zum Wiedersehen und Neuerleben. Aspekte des „Heimwehtourismus“ dargestellt am Beispiel der Grafschaft Glatzer. In: Dröge, Kurt (ed.): *Alltagskulturen zwischen Erinnerung und Geschichte. Beiträge zur Volkskunde der Deutschen im und aus dem östlichen Europa*. München: Oldenbourg: 83–93.
- Urry, John. 1998. *The Tourist Gaze. Leisure and Travel in Contemporary Societies*. Sage: London.
- Wagner, Julia. 2017. Emotional Inventories: Accounts of Post-war Journeys ‘Home’ by Ethnic German Expellees. In: Marschall, Sabine (ed.): *Tourism and Memories of Home. Migrants, Displaced People, Exiles and Diasporic Communities*. Bristol: Channel View Publications: 69–87.
- Weger, Tobias. 2006. Die Konstruktion einer Gruppe. Der 4. März 1919 als zentraler sudetendeutscher Erinnerungsort der Zwischenkriegsjahre. In: *Brücken. Germanistisches Jahrbuch. Tschechien – Slowakei* 14. Praha: Nakladatelství Lidové noviny: 63–75.
- Weger, Tobias. 2008. *„Volkstumskampf“ ohne Ende? Sudetendeutsche Organisationen 1945–1955*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Wippermann, Wolfgang. 2007. *Die Deutschen und der Osten. Feindbild und Traumland*. Darmstadt: Primus Verlag GmbH (e-book).

Vysídlenecká periodika

- ... Aber der Herrgott läßt doch auf jedem Grab ein Blümlein blühen. Ein Gang nach Oberdorf. 1957. *Komotauer Zeitung – Heimat-Chronik* 11, 3: 26.
- ... und aus Komotau. 1950. *Das junge Komotau. Der Heimatrundbrief für Jung und Alt* 3, 16: 6–7.
- „... Die Häuser sind zerfallen, die Städte wüst und leer, und fragst du nach Menschen, du findest sie nicht mehr.“ Erschütternde Eindrücke dreier Landsleute von ihrer jüngsten Reise durch die Komotauer Heimat. 1957. *Komotauer Zeitung – Heimat-Chronik* 11, 3: 27.
4. März 1919 – 4. März 1949. Sudetendeutsches Lidice! 1949. In: *Mein Heimatbote* 14: 11–12.
- A. G.: Bericht über eine Reise nach Brünn – Herbst 1965. 1965. *Brünner Heimatbote* 17, 24: 642–643.
- Drüben in der alten Heimat... Es herrschen Trauer und Mutlosigkeit – Novemberstimmung das ganze Jahr über. 1957. *Komotauer Zeitung – Heimat-Chronik* 11, 11: [1].
- E. R. 1964. Ober-Gerspitz. Ein Wiedersehen am 11. September 1964. *Brünner Heimatbote* 16, 22: 671–674.
- F. B. 1964. Ein offenes Wort an unsere Landsleute. *Der Südmährer* 16: 2–3.
- Fahrt über die Grenze. 1964. *Der Südmährer* 16: 35–36.
- Früchte des Hasses – Benesch's Rachewerk. Das heutige Eger. 1956. *Egerer Zeitung* 7, 24: bez stránkování.
- K. K. 1965. Brünn 1964. *Brünner Heimatbote* 17, 6: 146–155; 7: 175–179; 9: 257–259; 13: 366–368.
- K. W. 1959. Neues aus Znaim. *Der Südmährer* 11: 494–495.
- M. K. 1964. Guttenfeld. *Der Südmährer* 16: 26.
- Markgraf, Erwin. 1964, 1965. Reise in die Vergangenheit. Wiedersehen mit Brünn nach 25 Jahren! *Brünner Heimatbote* 16, 11: 298–300; 13: 354–356; 15: 411–413; 19: 524–525; 22: 617–619; 17, 6: 145.
- Moder, Fritz, Dipl.-Ing. 1965. Nach 25 Jahren wieder in der Heimat. *Brünner Heimatbote* 17, 15: 413–418; 16: 437–442.
- Reisebericht aus Brünn. 1964. *Brünner Heimatbote* 16, 19: 558.
- Schriftleitung. 1956. Reisen in die Tschechoslowakei. *Mei' Erzgebirg'* 2, 19: 8.
- Schuhmayer, Manfred. 1965. Eine Stadt der abbröckelnden Fassaden. Brünns traurige Gegenwart verscheut der Vergangenheit entsprungene Illusionen des Messebesuchers. *Brünner Heimatbote* 17, 20: 534–536.
- „Steht meiner Heimat Haus...“ 1961. *Egerer Zeitung* 12, 13: 192–193.
- Tschechisches Tauwetter genützt. 1964. *Brünner Heimatbote* 16, 3: 63–64.